

Professori Kaarle Nordenstreng:
Villavärjäämöstä tietoyhteiskuntaan

**Juhlaesitelmä Elovalkeat-viikon päätöstilaisuudessa
Vuorenrinteen tilalla Valkealassa sunnuntaina 11.8.2002**

Hyvä juhlayleisö.

Tämä talo ja sen maa tuonne Likolammelle asti on pala historiaa, joka johtaa meidät muistelemaan suomalaisen elämänmuodon ja elinkeinonharjoituksen tilaa Venäjän vallan eli autonomian aikana 1800-luvun loppupuolella. Vuonna 1872 oli asetettu komitea edistämään kotiteollisuutta ja sen mietinnössä lukee, että "enin osa kansastamme käypi kotitekoisissa vaatteissa". Poikkeuksena komitea mainitsee Viipurin läänin, missä Käkisalimesta etelään päin "ei ainoastaan miehet vaan myös vaimotkin ostavat valmiiksi tehtyjä vaatteita Pietarista". Mutta lännempänä Saimaan ympärillä olevissa pitäjissä ovat taas "rahvaan vaatteet enimmäksi osaksi kotona tehtyjä". Niinpä historiankirjoitus toteaa, että "laaja maaseutu eli vielä 1870-luvulla pääasiallisesti kotikudonnan asteella, kuten sen talous muutenkin oli suureksi osaksi luontoistaloutta" (Martti Kovero: *Suomen kotimarkkinäteollisuus*, Helsinki 1928, s. 310).

Samaa todistaa Väinö Vaaran *Valkealan kirja*, jonka Veikko Talvi kokosi tämän opettajaveteraanin muistiinpanoista vuonna 1970. Siinä todetaan vaatetuksesta, että "Valkealan naisen ja miehen arkivaatteet ovat kotikutoisia, mutta pyhäasussa alettiin 1800-luvun alkupuolelta lähtien käyttää osittain ostokankaita, joita haettiin Haminan markkinoilta tai ostettiin laukkuryssiltä".

Pääsääntöisesti vaatetus oli siis kotikutoista. Materiaalina olivat pelloissa viljeltävä pellava ja hamppu sekä lampaista saatava villa ja nahka. Molempia raaka-aineita oli tuotettu satoja vuosia ja vaatteiden valmistuksen taito löytyi joka talosta. Tässä on syytä noteerata yleisemminkin se, mitä edellä siteeraamani Suomen kotimarkkinäteollisuuden historia toteaa kutomateollisuutta koskevan lukunsa alussa: "Esi-isiemme asettuessa Suomenmaahan oli kutomataito heidän keskuudessaan huomattavan korkealla. Niinpä varhaisemmalta rautakaudelta olevat muinaislöydöt kertovat lankojen kehräämisestä värttinällä ja kankaiden kudonnasta... Pellavan ja hampun viljelyn vanhuutta maassamme taasen todistaa se seikka, että niistä kannettiin jo keskiajalla kymmenyksi..." (Kovero 1928, s. 215)

1500-luvulla suomalaisen kutomataidon tuotteita vietiin jo Tukholman markkinoille ja varsinkin Turun ja Karjalan palttina oli siellä hyväksi tunnettu. Tähän aikaan Kustaa Vaasa ryhtyi rakentamaan Ruotsi-Suomeen kutomateollisuutta; tarvittiinhan verkaa paitsi rahvaan myös sotaväen pukimiksi. Kruunu kutsui valtakuntaan ulkomaisia verankutojia ja hankki jalorotuisia siitoslampaita kotimaisen villan tuotannon lisäämiseksi. Tämän julkisen vallan elinkeinopolitiikan myötä Suomeen perustettiin ensimmäinen verkakutomoto Halisten kosken partaalle. Samaa kotimarkkinäteollisuutta tukevaa merkantilistista linjaa jatkoivat muut Ruotsin hallitsijat yhdessä säätyjen kanssa, jopa niin että 1740-luvulla kauppiailta kiellettiin tuontikankaiden myynti ja ompelijoita kiellettiin valmistamasta mitään vaatteita ulkomaisesta kankaasta.

Tuontikiellon suojassa tuettiin omavaraisuutta, jota tarvitsi sekä perinteinen vaatteiden valmistus kotipiirissä että uusi kutomateollisuus. Molempia uhkasi se, että ulkomaiset kankaat olivat sittenkin halvempia ja usein parempia kuin kotimaiset, mikä johti laajaan salakuljetukseen. Kutomateollisuudelle maailmanmarkkinoiden uhka oli erityisen vakava, koska teollisen vallankumouksen suuret keksinnöt höyrykoneesta kehruujenniin otettiin käyttöön Englannissa ja

Saksassa jo 1700-luvun puolella, mutta Suomeen nämä suuret keksinnöt ehtivät vasta 1800-luvun alussa.

Venäjän vallan aikana asetelma pysyi perusteiltaan samana: omavaraisuutta tuettiin, kotiteollisuus ja tehdasteollisuus elivät rinnakkain. Tulli- ja muut säädökset oikeastaan tukivat elinkeinotoimintaa autonomian aikana enemmän kuin Ruotsin vallan aikana, ja tuotteiden markkina-alueena oli nyt laaja Venäjänmaa ja sen metropoli Pietari, mistä myös tavaran tuonti oli vapaata. Toisaalta Euroopan markkinoille alkoi 1800-luvulla tulvia siirtomaiden halpaa villaa, jonka varassa esimerkiksi Englannin villateollisuus laajensi tuotantoa ja alensi kankaitensa hintoja. Suomen teollisuus ei kyennyt näillä maailmanmarkkinoilla kilpailemaan, ei edes julkisen vallan erityisessä suojeluksessa, ja 1860-luvulla maamme molemmat verkatehtaat Littoisissa ja Tampereella tekivät vararikon. Tämä tietysti valoi uskoa kotiteollisuuteen, vaikka kankaiden teollinen valmistus jatkui muissa tehtaissa.

Kutomateollisuutemme niitti jopa maailmanmainetta, kun Finlaysonin ja Forssan tehtaat saivat Pietarin näyttelyssä 1870 ensimmäisen palkinnon, keisarillisen kotkan, ja Tampereen pellavatehdas sai Pariisin maailmannäyttelyssä 1878 hopeamitalin. Pietarin näyttelyä kuvannut venäläinen sanomalehti ylisti Finlaysonin ja Forssan kankaita, joille oli ominaista "aistikkaus, kestävyys ja halpuus" (Kovero 1928, s. 322).

1800-luvun lopulla maamme teollisuus laajeni kaikilla aloilla, ja vuosisadan vaihteessa perustettiin Tampereelle ja Poriin kolmen villa- ja puuvillakutomon osakeyhtiö Yhdistyneet villatehtaat erityisesti kotimarkkinoita varten. Näissä tehtaissa paitsi valmistettiin kankaita myös jalostettiin asiakkaiden raaka-aineita: ne kehräsivät yleisön toimittamat villat langoiksi, jotka sitten käytettiin kotikudontaan. Vaikka teollistuminen valtasi alaa omavaraistaloudelta ja raha tuli yhä yleisemmäksi vaihdannan välineeksi, säilyi vaatteiden kotivalmistus pääsääntönä 1900-luvun puolelle itsenäisen Suomen alkuvuosiin saakka – ei kaupungeissa mutta maaseudulla. Ja maaseudullahan valtaosa Suomen kansasta eli: 1870-luvulla yli 90 %, 1920-luvullakin vielä 80 %.

Isoisäni isän Carl Wikbergin tälle paikalle perustama värjäämö villa- ja pellavalankojen sekä kankaiden värjäystä varten on elinkeinohistorian pitkässä juoksussa nähtävä välivaiheena matkalla omavaraistaloudesta teollisuustalouteen. Varhaisimpina Oravan Matin aikoina kankaita ei värjätty lainkaan tai niihin lisättiin kasveista saatavaa väriä lankojen kudonnan yhteydessä kotipiirissä. Mutta 1800-luvulla villan ja pellavan värjäystä ruvettiin teettämään tähän erikoistuneilla mestareilla näiden perustamissa värjäämöissä. Hiukan samaan tapaanhan myllyt, esimerkiksi Jokelassa ja Jyräänkoskella, veivät jauhatustyön oman vilja-aitan nurkassa olevilta käsikäyttöisiltä myllynkiviltä.

Värjäyksen siirtymistä pienteollisuuslaitoksiin vauhditti vielä keinoitekoisten väriaineiden keksiminen 1800-luvun puolivälissä. Näitä aineita piti tuoda ulkomailta Italiaa myöten eikä sellaiseen ollut joka taloudella mahdollisuutta.

Värjäämö itse edustaa siis pienimuotoista teollisuutta ja se toimi eräänlaisena alihankkijana talojen kankaankutojille ja vaatteiden tekijöille. Sille oli markkinarakonsa 1800-luvulla, mutta 1900-luvun puolella sen paikan vei varsinainen kutomateollisuus, kun lankojen ja kankaiden teko siirtyi taloissa olevien rukkien ja kangaspuiden ääreltä tehdassaleihin. Sama logiikka, joka loi värjäämön – erikoistarvikkeet, asiantuntemus ja tehokkuus – kääntyi sitä itseään vastaan kun varsinaiset teollisuuslaitokset toteuttivat sitä määrällisesti ja laadullisesti paremmin. Eli niin kuin koko pitäjää palveleva värjäämö oli tuottavampi tapa hoitaa valkealalaisten värjäystarpeet kuin joka talossa erikseen tehtävä värjäys, niin oli myös valtakunnalliseen teollisuuslaitokseen

keskitetty värjäys tuottavampi ratkaisu. Mutta samalla luovuttiin myös kotitarpeeksi kasvatettavasta villasta ja pellavasta ja siirryttiin ostokankaisiin.

Värjäämömme tarina 1870-luvulta 1920-luvulle – viitisenkymmentä vuotta – kertoo suuresta rakennemuutoksesta yhdellä elämänalalla. Se on kiintoisa tarina, josta aukeaa monenlaisia opetuksia ja jota ei ole vaikea verrata tällä hetkellä käynnissä olevaan maatalouden rakennemuutokseen. Mutta erityisesti sitä mielisi verrata siihen kaikkeen muuhun, mitä Valkealassa tapahtui 1800-luvun lopulta lähtien. Valitettavasti Valkealan virallinen historiankirjoitus päättyy 1860-luvulle, aikaan ennen tätä värjäämöä ja ennen niin monia muita keskeisiä laitoksia kuten kouluja ja jopa kunnallishallintoa. Valkealan kunnan on korkea aika teettää Eeva-Liisa Oksasen erinomaisen historian toisen osan jatkoksi kolmas osa, joka kattaa ajan 1870-luvulta nykypäivään.

Yksi havainto meidän on tässä helppoa tehdä ilman uudempaa historiankirjoitustakin: Valkealan taloissa, niin suurissa kuin pienissä, vallinnut omavaraistalous edusti elämisen moninaiisiin puoliin ulottuvaa korkeaa tietotaitoa. Vaikka villan ja pellavan värjäys jätettiin tälle värjäämölle, merkitsi lankojen ja vaatteiden valmistus sellaista pään tietoa ja käden taitoa että harva nykyajan vaatturikaan siitä selviäsi. Eikä tätä oppia oltu saatu kouluja käymällä vaan kotipiirissä, toisilta oppimalla. Kun tähän lisätään kaikki muu asumiseen, syömiseen, karjanhoitoon, viljelykseen ja työntekoon liittyvä tietotaito, niin päädytään johtopäätökseen, että agraari-Suomen ihmiset talonpojista piikoihin ja renkeihin olivat tosi pätevää väkeä, joka hallitsi mitä moninaisimpia arkisia asioita. Tämä hallinta oli elämän välttämättömyyksien sanelemaa, käytännön koulussa omin silmin opittua.

Ei ole mitenkään itsestään selvää, että joku kouluja käymätön valkealalaisnuori vuosimallia 1871 jää tietotaitovertailussa jälkeen samanikäisestä valkealalaisnuoresta tänään, 130 vuotta myöhemmin. Toki jälkimmäinen on lukenut huimasti enemmän, osaa kieliä, hallitsee urkeilulajeja ja videopelejä, mutta edellinen on epäilemättä taitavampi elämän arjen hallinnassa ilman nykyaikaista tekniikkaa. Survival-leirillä edellinen varmaan päihittäisi jälkimmäisen, mutta kodin koneiden kanssa hän epäilemättä olisi avuton.

Vertailu on tietysti absurdia mutta opettavaista, koska tiedon ja taidon kohteet ovat eri planeetoilta. Molemmat tietävät ja osaavat mutta eri asioita.

Havaintomme tässä on se, että puhe tietoyhteiskunnasta jonakin uutena nykyaikaa luonnehtivana ominaisuutena on harhaanjohtavaa. Sanoisin jopa, että se vasta tietoyhteiskunta oli, jossa koko elämä vaatteiden valmistuksesta alkaen perustui omavaraiseen tietotaitoon ilman että rahalla ostetaan valmiita tuotteita. Meillä on siis hyvä syy nostaa vanha, primitiiviseksi mainittu elämänmuoto arvoasteikossamme ylöspäin. Ei romantisoiden ja Impivaaraan haikailten, mutta perinteisen elämänmuodon moni-ilmeisyyttä korostaen.

Samalla meillä on hyvä syy hieman kyseenalaistaa muutikäsitetty tietoyhteiskunta. Usein ajatellaan, että olemme siirtyneet tietoyhteiskuntaan kun työvoimasta valtaosa on liukunut maanviljelyksestä teollisuuden kautta ensin palveluihin ja sitten informaatioammatteihin. Tamperelais sosiologit Raimo Blom, Harri Melin ja Pasi Pyöriä ovat kuitenkin osoittaneet teoksessaan *Tietotyö ja työelämän muutos* (2001), että tietotyön käsite on kaikkea muuta kuin yksiselitteinen ja että pelkkä tietotekniikan käyttäminen työssä ei oikeuta määrittelemään jotakuta tietotyöläiseksi.

Todellinen tietotyö edellyttää paitsi tietokoneen käyttöä myös tiettyä koulutustasoa ja ennen muuta sitä, että työhön kuuluu mekaanisen suorittamisen ohella suunnittelua ja ideointia. Näillä

kriteereillä edes kaikki juristit eivät ole tietotyöläisiä; jos tuottaa liukuhihnalta testamentteja tai avieropapereita, ei tietotyön tunnusmerkistö täyty. Suunnittelua ja innovointia sisältävä tietotyö on kuitenkin tänä päivänä niin yleistä, että tiukoilla kriteereillä rajattuja tietotyöläisiä on peräti 40 % kaikista palkkatyöntekijöistä. Tietotekniikan mekaanisia käyttäjiä on 30 % ja perinteisiä työntekijöitä – lähinnä ns. ruumiillisen työn tekijöitä – on myös 30 % työvoimasta.

Kollegoitteni tutkimus osoittaa, että ns. uuden talouden menestystarinat edustavat vain jäävuoren huippua koko tietotyön alasta ja että tietoyhteiskuntakehitys uhkaa jakaa suomalaisia uudella tavalla voittajiin ja häviäjiin. Eikä häviäjiä ole vain siellä missä puuttuvat aineelliset ja henkiset edellytyksen päästä verkkoon; miinuspuolelle vetävät myös ne tietotyöläiset, jotka liian kiivas rytmi on polttamassa loppuun. Se että tämän sanoo ei tarkoita että kieltää tietoyhteiskuntakehityksen ja on teknologian vastainen. Asia on pikemminkin niin, että menneiden vuosien tietoyhteiskuntahypen myötä me kaikki olemme oppineet kritiikittömiksi teknologian ja markkinoiden palvojiksi. Toivottavasti it-kuplan puhkeaminen ja tällä hetkellä käytävä umtsi-bum -keskustelu palauttaa arvoonsa kriittisen pohdinnan siitä, mihin olemme menossa. Tietoyhteiskunta tarjoaa sekä houkuttelevia lupauksia että pelottavia riskejä niin työttömyyden hoitoa kuin tasa-arvon puolustamista ajatellen.

Värjäämön tarina on siis johdattanut meidät kahteen yleisempään johtopäätökseen. Ensin huomasimme, että esiteollinen elämänmuoto edusti sekin eräänlaista tietoyhteiskuntaa. Toiseksi havaitsimme, että nykyajan tietoyhteiskuntakehitys on ristiriitoja täynnä eikä edes tietotyön käsite ole itsestään selvä.

Näillä huomioilla en halua nostaa tietä pystyyn tulevaisuuden visioinnissa. Päin vastoin haluaisin innostaa tutkailemaan niin mennyttä kuin nykyistä elämää sillä ennakkoluulottomuudella ja hengen palolla, jota isoisäni Oskari Wuorenrinne edusti. Hänen kirjahyllynsä tuolla sisällä suorastaan huokuvat tiedon ja tieteen janoa – kansallisen tiedon rakentamista ja levittämistä suomen kielellä. Sanalla sanoen: valistusta. Tai toisin sanoen: modernia maailmaa, tieteellisteknisen kehityksen lupausta.

Tiedämme tänään, että moderni projekti jostakin 1600-luvulta nykypäivään ei aivan onnistunut. Tiede ei ratkaissutkaan ongelmia automaattisesti ja ihmiskunta on niin ekologisten kuin psykologisten ongelmien keskellä. Ulospääsyksi on tarjottu postmodernia moniarvoisuutta eli reseptiä "anything goes", jonka voinee valkealalaisittain suomentaa "äl ol millänskä". Muodikkaita ovat myös uskonlahkot, jotka tarjoavat oikotien onneen.

Jos Oskari Wuorenrinne olisi täällä tänään, hän ei hylkäisi uskoa tieteeseen eikä valistukseen. Hän osoittaisi isänsä perustaman värjäämön nousua ja tuhoa esimerkkinä käyttäen, että aineellisen tuotannon pitää saada kehittyä kohti laadukkaampaa ja tehokkaampaa elämää eikä meidän ihmisten pidä tarrautua olemassa olevaan sen enempiä elämäntapana kuin tuotantotapana. Mutta hän ei jättäisi asiaa tähän antaen ymmärtää, että kehitys – myös tietoyhteiskuntakehitys – kulkee omalakisesti ja meidän asiamme on siihen vain sopeutua. Oskari nostattaisi meidät pohtimaan niitä arvoja, jotka kehitystä ohjaavat, myös teknologian kehitystä ja markkinoiden toimintaa. Hän vaatisi etiikkaa tekniikan ja talouden edelle, hän politisoisi teknokraattisen puheen.

Tämä on se kolmas tie joka löytyy yltiöoptimistisen rationaalisuuden ja yltiö pessimistisen irrationaalisuuden välistä. Jalat tukevasti maassa, ajatukset vapaasti historian rikastamassa hengen maisemassa.